

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 40 (2019)

Δελτίον ΧΑΕ 40 (2019), Περίοδος Δ'

Yuliana Boycheva, «Al. Kuyumdzhiev, Emm. Mutafov (επιμ.), Corpus of Mural Paintings from the first half of 19th century in Bulgaria (στα βουλγαρικά) (Corpora of Pre-Modern Christian Orthodox Mural Painting, Bulgaria 3)».

Yuliana BOYCHEVA

doi: [10.12681/dchae.21983](https://doi.org/10.12681/dchae.21983)

Βιβλιογραφική αναφορά:

BOYCHEVA, Y. (2019). Yuliana Boycheva, «Al. Kuyumdzhiev, Emm. Mutafov (επιμ.), Corpus of Mural Paintings from the first half of 19th century in Bulgaria (στα βουλγαρικά) (Corpora of Pre-Modern Christian Orthodox Mural Painting, Bulgaria 3)». *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 40, 451–453.
<https://doi.org/10.12681/dchae.21983>

Al. Kuyumdzhiev, Emm. Mutafov (επιμ.), *Corpus of Mural Paintings from the first half of 19th century in Bulgaria* (Corpora of Pre-Modern Christian Orthodox Mural Painting, Bulgaria 3), Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences, Σόφια 2018, 900 σελ., 1.200 εικ., 46 αρχιτ. και 50 σχέδ. τοιχογραφιών (στα βουλγαρικά, ενώ ο πρόλογος και το εικονογραφικό ευρετήριο δημοσιεύονται στα βουλγαρικά και τα αγγλικά). ISBN: 978-954-8594-73-8.

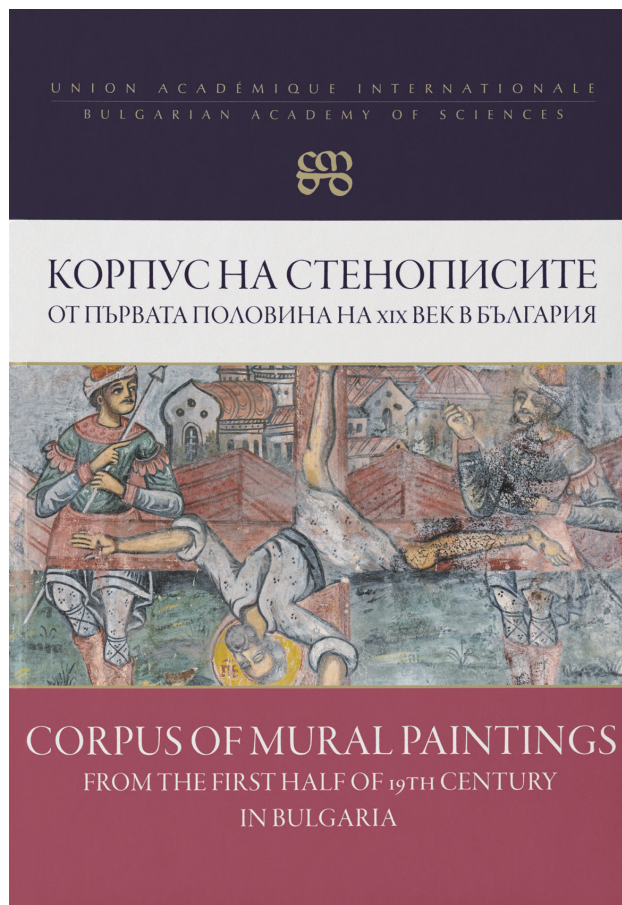
ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ της Ακαδημίας Επιστημών Βουλγαρίας παρουσίασε στις 10 Δεκεμβρίου 2018 την καινούργια έκδοση *Corpus των τοιχογραφιών του πρώτου μισού του 19ου αιώνα από την Βουλγαρία*. Το έργο συνεχίζει μια ερευνητική δραστηριότητα που ξεκίνησε στο Ινστιτούτο τη δεκαετία του 1980, με τη συμμετοχή του στο διεθνές πρόγραμμα καταλογογράφησης των βυζαντινών τοιχογραφιών στον χώρο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και των χωρών υπό την ακτινοβολία της, πρόγραμμα που οργανώθηκε από τον ακαδημαϊκό Μανόλη Χατζηδάκη με στόχο την ενιαία καταγραφή των τοιχογραφιών των χωρών που άλλοτε ανήκαν στη Βυζαντινή αυτοκρατορία ή στις χώρες της ακτινοβολίας της. Στην Ελλάδα το πρόγραμμα υλοποιεί η Ακαδημία Αθηνών, ενώ συμμετέχουν ενεργά σε αυτό η Σουηδία και η Ιταλία. Η καταγραφή και η μελέτη των μνημείων γίνεται κατά περιοχές και τα αποτελέσματα αυτής της δραστηριότητας έχουν μέχρι στιγμής αποτυπωθεί υπό τον τίτλο *Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος* σε τρεις δημοσιευμένους τόμους με βυζαντινές τοιχογραφίες από τα Κύθηρα¹, την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη², και τελευταία τα Ιόνια Νησιά (βλ. σχετικά στον παρόντα τόμο)³. Στο περιθώριο της σειράς δημοσιεύθηκε συνοπτικός κατάλογος των τοιχογραφιών του Αγίου Όρους από τον 10ο έως τον 17ο αιώνα⁴.

¹ Μ. Χατζηδάκης – Ιω. Μπίθα, *Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος. Κύθηρα*, Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 1997 (αγγλική έκδοση ενημερωμένη, Αθήνα 2003).

² Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρή, *Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος. Ανατολική Μακεδονία – Δυτική Θράκη*, υπό τη διεύθυνση του Π. Α. Βοκοτόπουλου, Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 2016.

³ Π. Α. Βοκοτόπουλος – Π. Δημητρακοπούλου – Δ. Ρηγάκου – Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος – Ι. Π. Χουλιαράς, *Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος. Ιόνια Νησιά*, υπό τη διεύθυνση του Π. Α. Βοκοτόπουλου Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 2018.

⁴ Ν. Τουτός – Γ. Φουστέρης, *Εύρετήριο των μνημειακής ζωγραφικής του Αγίου Όρους 10ος – 17ος αιώνας*, Ακαδημία Αθηνών

Αντίστοιχα, από τη Σουηδία έχουν δημοσιευθεί δύο τεύχη αφιερωμένα σε ανάλογα μνημεία και από την Ιταλία ένας τόμος αφιερωμένος στην Ούμβρια⁵.

Στη Βουλγαρία το αντίστοιχο πρόγραμμα τελεί υπό

– Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 2010.

⁵ Elisabeth Piltz, *Corpus de la peinture monumentale byzantine. La Suède. La région de Gotland, I. Garda, II. Källunge*, Ουψάλα 1988. Elisabeth Piltz, *Corpus de la peinture monumentale byzantine. La Suède. La province de Södermanland. Torpa*, Ουψάλα 2008. Mara Bonfioli (επιμ.), *Corpus della pittura monumentale bizantina in Italia. I. Umbria*, Unione Accademica Naziolale – Edizioni Quasar, Ρώμη 2012.

την αιγίδα του Ινστιτούτου Μελέτης της Τέχνης της Ακαδημίας Επιστημών Βουλγαρίας. Επί τη βάση των ερευνητικών αξόνων που τέθηκαν στις πρώτες συναντήσεις του το 1982 και το 1983⁶, η μελέτη οργανώθηκε διαφορετικά, λόγω των ιδιαιτεροτήτων των μνημείων της χώρας. Οι καταγραφές εν προκειμένω έγιναν με βάση τη χρονολογία των έργων. Μέχρι σήμερα έχει ολοκληρωθεί η καταγραφή των τοιχογραφιών του 15ου και του 16ου αιώνα⁷, και έχουν δημοσιευθεί ήδη τα *Corpora* των τοιχογραφιών του 17ου⁸ και του 18ου αιώνα⁹.

Η παρούσα έκδοση, η οποία συνεχίζει τη σειρά των *Corpora* της μνημειακής ζωγραφικής στη Βουλγαρία και τεκμηριώνει τα μνημεία του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, υλοποιήθηκε με χρηματοδότηση του Υπουργείου Παιδείας και Επιστημών Βουλγαρίας. Το Corpus, που είναι αφιερωμένο στα 80χρονα της ακαδημαϊκού Έλκα Μπακάλοβα, που ξεκίνησε αυτήν τη δραστηριότητα, συγκεντρώνει τα αποτελέσματα βιβλιογραφικής έρευνας και πρόσφατης έρευνας πεδίου, που υλοποιήθηκαν από διεπιστημονική ομάδα 16 ιστορικών τέχνης, ιστορικών, φιλολόγων και συντηρητών, από διάφορους ακαδημαϊκούς και μουσειακούς θεσμούς από όλη τη Βουλγαρία (Alexander Kuyumdzhiev, Emmanuel Mutafov, Ivan Vanev, Ivanka Gergova, Elena Popova, Elena Genova, Margarita Kuyumdzhieva, Maya Zaharieva, Mariela Stoykova, Mina Christemova, Svelta Moskova, Christo Andreev, Nikolay Klissarov, Katerina Dyulgerova, Nevena Dzhurkova, Julia Varbanova). Κύριος στόχος της έκδοσης αποτελεί η πλήρης δημοσίευση ιστορικών, αρχιτεκτονικών, εικονογραφικών, επιγραφικών και βιβλιογραφικών στοιχείων για κάθε ένα από τα 52 μνημεία που με βεβαιότητα χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Εντυπωσιακή σε όγκο (900 σελίδες, 1.200 φωτογραφίες, 46 αρχιτεκτονικά σχέδια, 50 πρωτότυπα σχέδια τοιχογραφιών) και ποιότητα, η επιστημονική συνεισφορά της καινούργιας έκδοσης είναι σημαντική για την ιστοριογραφία της ζωγραφικής στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα. Ταυτόχρονα

αποτελεί τον πρώτο τόμο της σειράς *Corpora of Pre-Modern Christian Orthodox mural painting* (αλλά τον τρίτο τόμο του ευρύτερου προγράμματος), η οποία εγκρίθηκε ως νέο ερευνητικό πρόγραμμα στην 89η Γενική Συνέλευση της Διεθνούς Ακαδημαϊκής Ένωσης (UAI), που πραγματοποιήθηκε το 2017 στο Τόκιο, και θα υλοποιηθεί από την Ακαδημία Επιστημών Βουλγαρίας σε συνεργασία με τη Σερβική Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών, την Ακαδημία Επιστημών Ρουμανίας και την Ακαδημία Επιστημών της Αλβανίας.

Η έκδοση αποτελείται από πρόλογο (βουλγαρικά / αγγλικά) του διευθυντή Emmanuel Mutafov, εισαγωγή, 52 λήμματα, ευρετήρια και βιβλιογραφία. Η Εισαγωγή του δρος Alexander Kuyumdzhiev αναλύει τα κριτήρια της επιλογής των μνημείων που περιλαμβάνει το βιβλίο, και παράλληλα παρουσιάζει με αρκετές λεπτομέρειες περίπου 40 ακόμη ναούς που δεν συμπεριλήφθηκαν στο *Corpus* και φέρουν τμήματα τοιχογραφιών του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Στο κείμενό του ο δρ Kuyumdzhiev ορίζει ως στόχους της έκδοσης: να συγκροτήσει πλήρη επιστημονική τεκμηρίωση όλων των μνημείων της μνημειακής ζωγραφικής του πρώτου μισού του 19ου αιώνα να συντάξει την ιστορία της αρχιτεκτονικής και της χρήσης των ναών να κάνει μια αναλυτική περιγραφή του ζωγραφικού διακόσμου και σωστή εικονογραφική ταύτιση των συνθέσεων να κάνει εκ νέου ανάγνωση, μετάφραση και εξακριβωση των αφιερωτικών και εικονογραφικών επιγραφών. Για την επιτυχία αυτών των στόχων τα λήμματα του *Corpus* έχουν ενιαία δομή που αποτελείται από έξι μέρη: (α) γενικές πληροφορίες για την τοποθεσία και τη χρήση του μνημείου, (β) στοιχεία για την αρχιτεκτονική και τη συντήρησή του, (γ) περιγραφή των τοιχογραφιών, (δ) περιγραφή του τέμπλου, (ε) ιστορικές πηγές και (ζ) βιβλιογραφία. Ο όγκος των λημμάτων είναι μεγάλος και προσφέρει στον αναγνώστη πολλές πληροφορίες και πρωτογενές υλικό για τις εκκλησίες του Asenovgrad (Στενήμαχος) και των μονών Rilski, Bachkovo, Troyanski, Kurilovski, Plienski, Seslavski, Cherepishki, Iskretski, Kilifarevo κ.ά., με πολλές βιβλιογραφικές αναφορές και εξαιρετική εικονογράφηση. Κάθε λήμμα είναι πλαισιωμένο από πολυάριθμες έγχρωμες φωτογραφίες και αρχιτεκτονικά και πρωτότυπα ζωγραφικά σχέδια, και ουσιαστικά αποτελεί από μόνο του μια αυτοτελή μελέτη. Χρήσιμα εργαλεία για τον αναγνώστη συνιστούν και τα δύο ευρετήρια: το ένα συγκεντρώνει τα ονόματα των ναών και των ζωγράφων που έχουν δουλέψει για τη διακόσμησή τους, ενώ το άλλο, δίγλωσσο εικονογραφικό ευρετήριο στα βουλγαρικά και τα αγγλικά, διευκολύνει την πρόσβαση στις πληροφορίες του

⁶ Χατζηδάκης – Μπίθα, ό.π. (υποσημ. 1), 13-16.

⁷ Η καταγραφή έχει γίνει στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλλά λόγω οικονομικών δυσκολιών εκείνη την περίοδο δεν έχει ακόμα δημοσιευθεί.

⁸ B. Penkova – T. Kuneva (επιμ.), *Corpus of Seventeenth Century Wall Paintings in Bulgaria*, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences, Σόφια 2012.

⁹ I. Gergova – E. Popova – E. Genova – N. Klissarov, *Corpus of Eighteenth Century Wall Paintings in Bulgaria*, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences, Σόφια 2016.

τόμου για το διεθνές κοινό. Επίσης, το βιβλίο περιλαμβάνει πλήρη βιβλιογραφία για τα μνημεία που μελετά. Πολύ σημαντική συνεισφορά του βιβλίου είναι η δυνατότητα που παρέχει στον αναγνώστη να παρακολουθήσει την ιστορία της διαμόρφωσης των δύο μεγαλύτερων και σημαντικότερων μοναστηριακών συγκροτημάτων της Βουλγαρίας –του Αγίου Ιωάννη της Ρίλας και της Παναγίας Πετριτσονίτισσας στο Μπάτσκοβο–, καθώς και να συγκρίνει τις εκκλησίες και τα μοναστήρια που αναπτύχθηκαν το πρώτο μισό του 19ου αιώνα στην περιοχή της Σόφιας, στη δυτική Βουλγαρία, στη Στενήμαχο και αλλού. Η πλούσια εικονογράφηση του βιβλίου προσφέρει επίσης μια ζωντανή εικόνα για τα μνημεία και τις καλλιτεχνικές τάσεις της αγιογραφίας της εποχής. Εκτός αυτού, η αρχαιολογική και η επιτόπια έρευνα μπόρεσαν να ταυτίσουν και να εξακριβώσουν τα ονόματα άγνωστων ή λιγότερο γνωστών αγιογράφων που δραστηριοποιούνταν εκείνη την εποχή, όπως ο Γιανάτσκο Στανμίροφ από το χωριό Μπρέζε, ο Ιωάν Πόποβιτς από την πόλη Ελένα, ή οι Κράστιο Ζαχάριεφ, Στογιάν και Στάντσο από την πόλη Τριάβνα.

Τέλος, η λεπτομερής καταγραφή των βουλγαρικών, ελληνικών αλλά και δίγλωσσων επιγραφών των μνημείων δίνει τη δυνατότητα μελέτης και ανάλυσής τους στο μέλλον ως ιστορικών πηγών για την περιοχή.

Με αυτό το βιβλίο το κοινό έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με ένα μεγάλο όγκο στοιχείων και αναλυτικών πληροφοριών, καρπών επιτόπιας μελέτης των μνημείων της εκκλησιαστικής μνημειακής ζωγραφικής της Βουλγαρίας του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Τα χαρακτηριστικά που εκθέσαμε εν συντομία, καθιστούν το *Corpus* παράδειγμα ενός εξαιρετικά πλούσιου και χρήσιμου εργαλείου μελέτης της μνημειακής ζωγραφικής στα Βαλκάνια, σε μια εποχή που διαμορφώνονται σταδιακά ιδιαίτερες εθνικές αγιογραφικές παραδόσεις.

YULIANA BOYCHEVA

*Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών
Τμήμα Τεχνολογίας και Έρευνας
julyb1205@gmail.com*